

'אַל אֵל־חַי אֲרֵנָן'

'זולתות הגזירה' הוא השם שניתן לפיוטים של הספירה (במנהג אשכנז ובמנהג פולין) ושל בין המצרים (למנהג אשכנז), שרובם נכתבו בעקבות אסונות מסעי הצלב. הפיוט 'אל אל חי ארנן', הנאמר בשבת השניה של ספירת העומר במנהג פולין ובשבת השניה אחר י"ז בתמוז במנהג אשכנז, הוא עצוב וקודר כיתר זולתות הגזירה, אך הוא נכתב עוד לפני מסעי הצלב ע"י רבי שמעון הגדול ממגנצא.

יש מקום לדון האם הקובלנות והמרירות בפיוטים אלו מתייחסים למאורעות מסוימים, או שהם מתייחסים לצער כללי (טיפולוגי) על הגלות, ולהשפלה הרוחנית והגשמית אשר בני ישראל חווים בה. ואם תמצוי לומר שהם מתייחסים לאירועים מסוימים, מה הם? הביאני לברר עניין זה מה שראיתי בקובץ 'בית המדרש' חלק שישי, בהקדמה למעשה ברבי שמעון הגדול: "רבנו גרשם יסד סליחות הרבה על הגזרות (וגם רבנו שלמה הבבלי היה בדורם), והיה דר [לפנים] באספמיה רבתי בגזירת סליוס הרשע (Basil II) שהיו לוקחים יהודים להיות כותשים בגתות, ונעשה נס בימיו שלקחו זקן ונתנוהו בגת ומת ונשמטה הקורה והרגה כל סביבותיה ונתבטלה הגזרה. ויסד על זה סליחה 'אני יום אירא'". הכותב מתכוון לחרוז "החושבים להשכיח שם קודש הנכבד, ולהרגיל שם טומאה נקלה ונעבד, זה דרכם טובי עם אבד, חשך השאר מכתשם בבית הבד" (יום רביעי לסליחות במנהג פולין, יום שני במנהג אשכנז). אני בטוח שרוב אומרי הסליחה הזו מכוונים שהקב"ה יציל את שאר עמו מהמועקה והלחץ של הגלות; אך הנה ראייה מפורשת שהפייטן התכוון לא רק לעניינים כלליים אלא לצרה ספציפית וידועה (אע"פ שיש לפקפק במהימנות המעשה הזה של הגזירה לכתוש בגתות, לגבי ה"מעשה בוד" עיין הע' 11 בחלק האנגלי). מכאן הגעתי להשערה שהפייטנים השתמשו במילים וביטויים שמצד אחד ישקפו את הצרות שהם וקהילותיהם חוו בפועל, ומצד שני יהיו משמעותיים למתפללים בדורות הבאים גם על צרותיהם (הארכתי בחלק האנגלי להלן בענייני הפיוט הזה ופיוטים דומים אחרים, קחנו משם).

'זולת' לשבת ראשונה אחר שבעה עשר בתמוז ע"פ א"ב, ובסופו חתום שמעון בר יצחק

אַל אֵל־חַי אֲרֵנָן / בְּלֵב וּבְשָׁר אֶתְחַנֵּן¹ / שְׂדֵי דְעָה חוֹנֵן. [אשיר לה' שהוא אל חי וקיים / ואתפלל אליו בלבי ובכל אבריי / אל ה' הנותן לאדם דעת]

1 כתוב במדרש תהלים (יח, בד"ה השני) 'אתה מוצא שלא הניח דוד אבר שלא קילס בו

בְּעֵמֶל יְגוֹנֵי הַבֵּט / כִּי כִקְצַח אֶחָבֵט / הַסֵּר מֵעֲלֵי שְׁבֵט.² [ראה בצערי עקב הצרות הבאות עלי / כי הגויים מכים וחובטים בי כמו שחובטים גבעולי תבלין להפריד בין המוץ לגרעין / אנא ה' הסר מעלי את עול הגוים שהוא שבט המוסר שבו אתה מייסרני]

אֶל תַּחֲרֵשׁ אֵלַי.³

גָּבַר עָלַי גְּלוּת⁴ / בְּחֶסֶר כָּל יוֹדְלוּת⁵ / בְּרֵאוֹתַי כָּרַם זְלוּת⁶. [יסורי הגלות חזקו עלי / ובגלות אני עני מרוד / ואני חש את בוזין העניות כאשר הגויים חומסים את ממוני]

להקב"ה, קלסו בראשו, שנאמר (שם כג, ה) דשנת בשמן ראשי, קלסו בעינים, שנאמר (שם כה, טו) עיני תמיד אל ה', קלסו בפיו, שנאמר (שם עא, טו) פי יספר צדקתך, קלסו באזניו, שנאמר (שם מ, ז) אזנים כרית לי, בגרונו, שנאמר (שם סט, ד) יגעתי בקראי נחר גרוני, בלשונו, שנאמר (שם לה, כח) ולשוני תהנה צדקך, בשפתיו, שנאמר (שם קיט, קעא) תבענה שפתי תהלה, בלבו, שנאמר (שם מה, ב) רחש לבי דבר טוב, בכליותיו, שנאמר (משלי כג, טז) ותעלוזנה כליותי, בידי שנאמר (תהלים קמג, ו) פרשתי ידי אליך, ברגליו, שנאמר (שם כו, יב) רגלי עמדה במישור, במעיו, שנאמר (שם מ, ט) ותורתך בתוך מעי. סוף דבר קלסו בכל איבריו בכלל, שנאמר (שם לה, י) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. בנפשו, שנאמר (שם קג, א) ברכי נפשי את ה', בנשמתו, שנאמר (שם קנ, ו) כל הנשמה תהלל יה. אמר דוד, אעפ"י שקלסתיך בכל אלה עדיין אני צריך לקלסו, שנאמר (שם עא, טו) פי יספר צדקתך'. במדרש תהלים נמצא פירוש על הפסוק (תהלים יז, יג) 'פִּלְטָה נִפְשִׁי מִרְשַׁע חֲרָבָךְ וְכוּ' [דוד המלך מבקש מהקב"ה שימלט אותו] מאותה החרב שהיא חרבך [של הקב"ה] ועתיד אתה לרדות (להעניש) בה עולמך, כמה דאמר (ישעיה י, ה) 'הוֹי אֲשׁוּר שֶׁבֵט אִפְלִי'. ופירושו: שכשהקב"ה צריך להעניש את בני ישראל הוא משתמש באשור כשבט (מקל), כמו שהוא משתמש בחרבו של הרשע להעניש עוברי רצונו. וכאן הפייטן מבקש מהקב"ה שיצילנו מהגויים שהם שבטו (מקלו) של הקב"ה.

בדפוסים המקובלים היום 'אֵל דְּמִי לְךָ' (במקום 'אֶל תַּחֲרֵשׁ אֵלַי') בסיום כל הבתים. אמנם בארבעה עשר כתבי יד ובדפוס ישן אחד הענייה של הפיוט הזה היא 'אל תחרש אל' כמו שכתבנו למעלה, ומצאתי רק שני כתבי יד (מחזור נירנברג וסט. פטרסברג) שבו הענייה היא אל דמי לך, ועוד כת"י (ארלינגן) שבו הענייה בכל החרוזים היא 'אל תחרש' ורק בשני החרוזים האחרונים 'אל דמי לך'. נראה שר' זליגמן בער, פרופ' אברהם מאיר הברמן ואחרים נסמכו על מקורות אלו ושינו את הענייה ל'אל דמי לך', וכך מקובל היום.

'גבר' - כן הוא בכל כתבי היד, אע"פ שבערוגת הבשם ובדפוסים ישנים תיקנו ל'גברה', שהרי גלות היא ל"נ כמ"ש (עמוס א, ו) גלות שלמה. אך נראה שהפייטן סמך על הפסוק (עובדיה א, כ) וגלות החל הזה, והוא ל"ז (ועל' בפירוש ראב"ע שם), וא"כ התיבה 'גלות' משמשת בשני המינים.

מדרש תהלים (שוח"ט ט) על הפסוק 'יהי ה' משגב לדך' (שם י): 'א"ר יוחנן, כל מקום שנאמר דך, עני ואביון, מדך, בישראל הכתוב מדבר, שאין עניות זזה מהם משחרב בית המקדש'. וכן הוא בספרי (ראה קלב) 'בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אביונים באחרים, ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום אביונים בכם'. ולכן סמך הפייטן הגלות לעניות. ואע"פ שב'גלות' כאן יש משמעות כללית של הגלות מא"י, אך יתכן שיש בכך רמז לזמנו של ר' שמעון הגדול, כי בשנת ד"א תתע"ב (1012) גירש המלך הנרי השני (קיסר 'הממלכה הרומית הקדושה') את היהודים ממגנצא. ר' שמעון שהיה שתדלן גדול הצליח לבטל את הגזירה ולהחזיר את היהודים למגנצא כנראה תמורת תשלום שוחד, ובגלל הישג

דְּפֹאוּנֵי אִיבֵי שְׁקָר / זְכָרְךָ מִפִּי לְעֶקֶר⁷ / בְּהִיכְלֶךָ בְּלִי לְבִקְרָ⁸. [הגויים השפילו אותי על לא עוול בכפי / וכל זאת כדי שלא אזכיר שמך עוד / ולא אבוא לבתי כנסיות ולבתי מדרשות]

אַל תַּחַרְשׁ אֶל.

הוֹנִנֵי מוֹנֵי בִתְלָאָה / בְּטַנְפֵי בְּבִאֲשָׁה וְחִלָּאָה / וְאָמְרוּ הִנֵּה מִתְלָאָה. [הגויים ציערו אותי בוויכוחיהם / ורצו לטנף אותי ולהטביל אותי במים הטמאים שלהם / והם אמרו לי: הנה אתם נושאים משא כבד (האשמה שצלבתם את יש"ו) ואתם יגיעים לריק]

וַיְמָה לְכֶם לְהַעֲלֵב / עַל עֶסְקֵי עֶזְרָא / נִשְׁפַּחְתֶּם כְּמַת מְלֵב⁹. [ולמה אתם ממשיכים

זה ועוד שכמותו היו אומרים בכל שבת בקהילות אשכנז במשך מאות שנים "זכור אלקים את נשמת רבנו שמעון הגדול ואת חבריו בעבור שתקנו ויסדו שירות ותשבחות לאל והרביץ תורה בישראל והוציא אנוסים וספרי תורה מידי נכרים". רבנו גרשם מאור הגולה שחי במגנצא בשכנות עם ר' שמעון יסד סליחה 'אליך נקרא' (יום שישי לסליחות למנהג אשכנז, כ' סיון למנהג פולין) שבה הזכיר את גזירת הגלות הזאת בצורה יותר מפורשת. וז"ל: 'מבית תענוגיה סוכתה ומלונה / מגורשת עדתך לכל רוח ופנה'. הגויים היו מטילים מסים מיוחדים על היהודים (ראה תשובות בעלי התוספות סימן א). אע"פ שהיו באשכנז מספר יהודים עשירים, כמו ר' שמעון עצמו, רוב בני אשכנז וצרפת היו עניים. באותה תקופה החלו הגויים להגביל את עסקי היהודים, ועקב גזירות אלו התחילו היהודים להתרושש.

6 יסד הפייטן 'כרום זלות' להורות על שלושה עניינים הנדרשים מפסוק זה (תהלים יב, ט), שאנו בני צריכים להיות רמים ובמקום זה אנו שפלים, והגויים שהם בזויים וקטנים, כמ"ש על אדום (עובדיה א, ב) 'הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד', היום הם רמים ונישאים, ועוד שבגלות אנו עניים וצריכים לבריות, ועוד שהגויים הם כמו העלוקה המוצצת את דמנו. והכי איתא בגמרא: (ברכות ו, ב). מאי כרום זלת לבני אדם... אלו דברים שעומדים ברומו של עולם ובני אדם מזולזלין בהן. רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו: כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום... רבי אמי ורבי אסי דאמרי תרוייהו: כאילו נדון בשני דינים, אש (אדום) ומים (לבן), שנאמר: (תהלים סו, יב) הרכבת אנוש לראשנו [להיות נושה בנו, דמתרגמינן כנושה (שמות כב, כד) כרשיא] באנו באש ובמים. ובתוספות (ע"ז יב, ב ד"ה הבולע) עלקא כרום זלות (תהלים יב, ט) מתרגמינן כעלקא דמוצצת דמהון דבני אינשי.

7 המלך הנרי השני הנ"ל גזר בשנת תתע"ב הנ"ל שיהודי שלא ישתמד ר"ל יגורש ממגנצא (וכנראה גם מערים אחרות). גם היו גזירות וגרושים בצרפת בשנת ד"א תתס"ז (1007) תחת המלך רוברט השני.

8 יתכן שהפייטן רומז לכך שבאותה תקופה ניסו הגמוני מגנצא וורמייזא למסד מנהג שכמרים יטיפו לדתם בבתי הכנסת. אין ספק שיהודים נמנעו מלבקר בבתי הכנסת כאשר ידעו ש'אורח' כזה אמור לנאום בפניהם. יתכן שיש כאן גם רמז לעובדה שבדור שלפניהם היתה התכנסות כמרים בעיר Meaux אשר בצרפת, ובה גזרו שלא יבנו היהודים בתי כנסת חדשים; אמנם אין ידוע באיזו מידה קיבל המלך את הגזירות האלו.

9 בשנת ד"א תתס"ה (1005) התגייר כומר חשוב בשם ווצלינוס, ובתגובה המלך הנרי הנ"ל ציווה לאחד מכמריו לכתוב כתב פלסתר נגד היהדות והיהודים. הכתב היה מלא חירופים, גידופים ושקרים, ועשה רושם רב בחצר המלוכה ובין הגויים. טענו בו בין השאר שגם הקב"ה התיימש כביכול מהעם היהודי, וזהו 'נשכחתם כמת מלב', כדאיתא במדרש תהלים (קייט, כ) על הפסוק (שם נא) 'זדים הליצוני עד מאד מתורתך לא נטיתי', 'מה הליצוני?

להחזיק בדתכם ולכן אתם נכלמים / בגלל שצלבתם את יש"ו? / הרי הקב"ה שכח אתכם וזנה אתכם לגמרי!

אל תחרש אל.

זנחתי עֲדָנִי תַעֲנוּגִים / מִשְׁתִּיחִים וּפֶתַח בָּגָם / וְכָל מוֹעֲדֵי חַגִּים. [ואני עונה להם: מאסתי ועזבתי את כל המאכלים והתענוגים שהם מבטיחים לי אם אשתמד ח"ו / וגם את היין והמצה שהם אוכלים בפולחן שלהם / וכל החגאות שהם בדו לעצמם]

חֵי עֲלִידָה הֶרְגְנִי¹⁰ / וְכִכְלֵי רִיק הֶצְגְנִי / נִפְשׁ לְךָ עֲרִגְנִי. [אתה הקב"ה שהנך חי לעד, אנו נהרגנו על קדושת שמך / והגוים גזלו את כל רכושינו / ועדיין נפשנו משתוקקת לידבק בך]

אל תחרש אל.

טוֹמְנִים פַּח מוֹקֵשׁ¹¹ / יִשׁוּר כְּשֶׁךְ יוֹקֵשׁ / עֲבוּר מִמֶּךָ לְהַעֲקֹשׁ. [הגוים זוממים ללכודנו ולטפול עלינו עלילות / הם אורבים לנו כמו אדם שהניח מלכודת לטרף / כדי שנסטה מדרכיך ולא נעבוד אותך]

יְעוֹלְלוּ עַלְלוֹת בְּרָשָׁע / בְּלִי עֵוֹן וּפְשָׁע¹² / מִמֶּךָ נוֹחִיל יִשְׁע. [ברשעותם הגוים מעלילים עלינו כל מיני שקרים וכזבים / למרות שלא חטאנו נגדם כלל / רק ממך אנו מצפים לישועה מהצרות האלו]

אל תחרש אל.

כָּל שְׂמִיחָה עֲרִבָה¹³ / אֲלֵי־גִיל בְּלִי לְקָרְבָה / אֲנַחְתָּנוּ כִּי רָבָה. [פסקו כל שמחותינו / ואין אנו מתקרבים לשום שמחה וגיל / ואנחות רבות אנו נאנחים]

לְמָה תִּבְיֵט בּוֹגְדִיד / תַּחֲרִישׁ כְּבֹלַע יְדִידִיד / בְּהַתְּאִפֵּק הַמּוֹן חֶסֶדִיד¹⁴. [מדוע אתה

- מליצים הם! אומרים לי מי שהגלה אתכם עוד אינו משיב אתכם, וכה"א (איכה ד, טז) פני ה' חלקם לא יוסיף להביטם, לכך נאמר זדים הליצוני עד מאוד, ואעפ"כ מתורתך לא נטיתי'.
10 בשנת ד"א תתס"ז (1007) בצרפת תחת שלטון המלך רוברט השני רצו להכריח את יהודי צרפת להתנצר, ורבים נהרגו על קידוש השם.
11 אולי הפייטן רומז על המעשה שעשה משומד אחד, שחוק בן אסתר, בעיר לימוז' שבצרפת בשנת ד"א תתנ"ד (994), שטמן צלם עשוי מדונג בארון הקודש, והעליל שהיהודים משתמשים בצלם הזה כדי לשחוק על יש"ו הנוצרי, וזה גרם ליהודים צרות רבות.
12 בכל פעם שאירעה לגויים איזו צרה, כגון מות המלך הוגו קפט, או חילול כנסיית הקבר ע"י הערבים, או כיבושים מוסלמים בשטח צרפת, האשימו את היהודים.
13 במדרש (שמו"ר נב, ה) 'משחרבה [ירושלים] ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ. מהו ערבה? חשכה, קבלה (חשכה ת"א קבל), כד"א (בראשית א, ו) 'ויהי ערב ויהי בקר יום אחד'. בעולם הזה שבת משוש כל הארץ.
14 נמצא במדרש תהילים על הפסוק (פו, ב) 'שמרה נפשי כי חסיד אני': 'הקב"ה נקרא חסיד, שנאמר (ירמיה ג, יב) חסיד אני נאם ה'. ודוד קרא עצמו חסיד. אמר רבי אבא בשם רבי אלכסנדר, כל מי ששומע קללתו ושותק וספק בידו למחות, נעשה שותף להקב"ה, שכן הוא שומע לעובדי ע"ז שמחרפין אותו לפניו והיה יכול לאבדן בשעה אחת, ושותק. אף דוד כן היה שומע קללתו ושותק. לפיכך, שמרה נפשי כי חסיד אני'.

מביט בגוים המורדים בך ואינך עושה דבר / ואתה שותק כאשר ידידיך בני ישראל מושמדים /
ושפע רחמיך וטובותיך נמנעים מלבוא אלינו]

אל תחרש אל.

מעַת הַיְכָלִי שְׁמַם / בְּדָד יִשְׁבְּתִי וְדוֹמָם / כָּל הַיּוֹם מִשְׁתוֹמָם. [מאז שנחרב בית המקדש
/ אני יושב בודד ודומם / ומדוכא כל היום]

נוֹטְלוּ זְבָחִים וְעוֹלוֹת / בְּטֵל עֲנַג הַיְכָלוֹת¹⁵ / וְעֵטְרוֹת חֲתָנִים וְכָלוֹת¹⁶. [מאז שחרב בית
המקדש אין לנו עוד קרבנות / וגזרו חכמים שלא לבנות בנין של שמחה / וגם גזרו על העטרות
שהיו עושים לחתן ולכלה]

אל תחרש אל.

סוֹד סִנְהֶדְרֵי עֶרְעֵר / זְקֵנִים שְׁבֵתוּ מִשְׁעֵר¹⁷ / מִבֵּית לְבָנוֹן יַעֲרֵר¹⁸. [אסיפות הסנהדרין
הצטמצמו / והחכמים פסקו מלדון בעריהם / מאז שהסנהדרין גלתה מלשכת הגזית]

15 כלשון הכתוב (ישעיהו יג, כב) 'היכלי ענג', והם ארמונות יפים העשויים לתפנוקים. ובשו"ע
(או"ח קס, א): 'משחרב בית המקדש תקנו חכמים שהיו באותו הדור שאין בונין לעולם בנין
מסוייד ומכוייר כבנין המלכים'. והוא על פי הגמרא (ב"ב ס, ב), עיי"ש.

16 במשנה (סוטה מט, א): 'בפולמוס של אספסיינוס גזרו על עטרות חתנים וכו' בפולמוס של
טיטוס גזרו על עטרות כלות'.

17 נ"ל שהפייטן דייק בלשונו מאוד כשיסד מלות 'סוד סנהדרי ערער'. כי כשגלתה הסנהדרין
מלשכת הגזית פסקו מלדון דיני נפשות בכל א"י, וזהו שישד 'זקנים שבתו משער', והכוונה
מכל השערים שבערי א"י. ו'עורער' כוונתו שלא פסק לגמרי, אלא החל להתרופף ולהתמעט.
וזה מורה על המנעות מלדון דיני נפשות, אך שאר הדינים שאינם תלויים בלשכת הגזית
המשיכו לדון, עד אשר ברבות השנים פסקו בתי הדין מלדון דיני קנסות וגם פסקו מלקדש
החודש עפ"י הראיה. ומקור ענין זה בגמרא (ע"ז ח, ב) 'ארבעים שנה עד לא חרב הבית גלתה
סנהדרין וישבה לה בחנות... שלא דנו דיני נפשות. מאי טעמא? כיון דחזו דנפיש להו רוצחין
ולא יכלי למידן אמרו מוטב נגלי ממקום למקום כי היכי דלא ליחייבו'... משמע שתחילת
התרופפות הסנהדרין היתה כשגלו ממקומם בלשכת הגזית. אך בסנהדרין (נב, ב) משמע
שהיה משום ביטול הקרבנות, שכתב שם: דתניא ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר
יהיה בימים ההם (דברים יז, ט) בזמן שיש כהן יש משפט בזמן שאין כהן אין משפט. יש
לציין שלמילת 'סוד' שני פירושים, האחד מלשון מועצה והתקלות, כמו 'בסוד ישרים ועדה'
(תהלים קיא, א), והשני מלשון עצה ותבונה נשגבה, כמו 'סוד ה' ליראיו' (תהלים כה, יד)
וכמו שאנו אומרים 'מסוד חכמים ונבונים' וכו'. ושני המובנים יתיישבו כאן בדברי הפייטן,
כי מילת 'סוד' מורה גם על העצה והחכמה שהיו לחכמי ישראל שנתמעטה כשחרב בית
המקדש, כדאיתה בגמרא (מגילה יב, ב) ששאל אחשוורוש את החכמים מה לעשות במלכה
ושתני וענו לו מיום שחרב בית המקדש וכו' ניטלה עצה ממנו. וגם פירוש זה יתיישב בפיוט.
18 הגמ' מפרשת וימא לט, ב) על הפסוק (זכריה יא, א) 'פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך',
'אמר רבי יצחק בן טבלאי למה נקרא שמו לבנון, שמלבין עונותיהן של ישראל'. ובויק"ר
(א, ב) מוסיף: 'ורבנן אמרי על שם (מ"א ט, ג) והיו עיני ולבי שם כל הימים. אמר רב זוטרא
בר טוביה למה נקרא שמו יער דכתיב (מ"א ז, ב) בית יער הלבנון לומר לך מה יער מלבלב
אף בית המקדש מלבלב, דאמר רב הושעיא בשעה שבנה שלמה בית המקדש נטע בו כל

ענג נהפך לענג¹⁹ / ובטלו שירי נגן / מבית משתאות מנגן²⁰. [העונג שהיה לכלל ישראל בזמן בית המקדש נהפך לתוגה ויגון / מאז החורבן בטלה שירת הלויים / וגם בטל השיר מבית המשתה]

אל תחרש אל.

פקד גפן כנתך²¹ / גורל חבל מנתך²² / פרם חמוד נטיעתך²³. [זכור את בני שנמשלו לגפן ונטעת אותם בא"י / שאנו הגורל והנחלה שנטלת לחלקך / ואנו הכרם הנעים שנטעת]

מיני מגדים של זהב והיו מוציאים פירות בזמניהן, וכיון שהרוח מנשבת בהן היו נושרין פירותיהן, שנאמר (תהלים עב, טז) ירעש כלבנון פרי, ומהן היתה פרנסה לכהונה. וכיון שנכנסו גוים להיכל יבשו, שנאמר (נחום א, ד) ופרח לבנון אמלל. ועתיד הקדוש ברוך הוא להחזירה לנו, שנאמר (ישעיה לה, ב) פרח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד הלבנון נתן לה, אכ"ר.

19 איתא בספר יצירה (פ"ב מ"ד) 'תמורת ענג, נגע', ופירושו שהקב"ה ברא את עולמו ע"י כ"ב אותיות וה' דמנצפ"ך, והוא יכול לשנות ולתמרן את הליכות העולם ע"י שינוי קל באותיות שבהן ברא את עולמו. ודע שאינו בגירסא של ספר היצירה שבידינו, אך הרשב"ץ בספר מגן אבות (פ"ד משנה כו) הביאו בשם ספר היצירה, וגם הרמב"ן הביאו בפרושו עה"ת (דברים יח, ט) בלי לציין את מקורו בספר יצירה, ועיין שם היטיב שמפרש שורש הענין. ברור מתוך ההקשר וגם מספר היצירה שמילת 'עגן' כאן משמעה עצב ותוגה. ואולי הוא דומה ל'עגם', מלשון הכתוב 'עגמה נפשי לאביון' (איוב ל, כה) בחילוף המ"ם והנו"ן (ואין משמעותו בית כלא כמו שחשב אבן שושן ערך עגן). וגם במגילת אחימעץ יסד 'להעגן ולהאנח (עמ' כז) על אחיהם שמת', והפייטן שינה מ'נגע' ל'עגן' בעבור החרוז.

20 במשנה (סוטה מח, א) 'משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות, שנאמר (ישעיהו כד, ט) בשיר לא ישתו יין'. ובגמרא (שם) 'וממאי דמשבטלה סנהדרי כתיב? אמר רב הונא בריה דרב יהושע דאמר קרא (איכה ה, יד) זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם'. ומתאים מאוד שר' שמעון הגדול פייט 'סוד סנהדרי ערער' ותכף 'מבית משתאות מנגן', משום שביטול השיר תלוי בסבת ביטול הסנהדרין. וכן יסד הפייטן בקינת 'אלי ציון': 'עלי הגיון מחוליה / אשר דמם בעריה', ותכף סמך לזה 'ועל ועד אשר שמם / ובטול סנהדריה'.

21 במדרש (שמו"ר מד, א) 'פתח ר' תנחומא בר אבא (תהלים פ, ט) גפן ממצרים תסיע, למה נמשלו ישראל לגפן? אלא מה הגפן כשבעליה מבקשין שתשביח מה הם עושין? עוקרין אותה ממקומה ושותלין אותה במקום אחר והיא משבחת. כך כיון שבקש הקב"ה להודיע ישראל בעולם, מה עשה? עקרן ממצרים והביאן למדבר והתחילו מצליחים שם והתחילו מקבלין התורה, ואומרים (שמות כד, ז) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. ויצא להם שם בעולם שנאמר (יחזקאל טז, יד) ויצא לך שם בגוים ביפיד'. כשהפייטן מקונן כאן על צרות הגלות הוא קורא לבני גפן על שם הגלות. ובערוגת הבשם הביא כי 'גפן זאת' בגימטריא ישראל. 'כנתך' הוא מלשון הכתוב 'וכנה אשר נטעה ימינד' (תהלים פ, טז), והראשונים פרשוהו מלשון מכון (דונש) או נטיעה או גן (ר' שלמה פרחון). ואמרו (מפרשי התהלים) שהכוונה לא"י, לירושלים או למקדש. אך מלשון הפייטנים נראה שהוא כינוי לבני ישראל, וכן יסד ר"א הקליר ('טל תן לרצות') 'כנה אחריך משוכה'. ור"י אבן אביתור ('אימה בחר', שחרית ליו"כ מנהג פולין) 'אנא כנה'.

22 במדרש (ספרי האזינו ז) 'יעקב לא יצא ממנו פסולת אלא נולדו כל בניו כשרים כמותו, שנאמר (בראשית כה, כז) ויעקב איש תם יושב אהלים. מהיכן המקום מכיר את חלקו (עם

צור לְיִשְׁעֶךָ תִּמְהַרְנָה²⁴ / גִּיה אֹרֶךְ תִּנְהַרְנָה²⁵ / לִילָה וַיֹּם תִּנְצָרְנָה²⁶. [הקב"ה, האץ וזרו את הגאולה / והאר מנוגה אורך הגדול / ושמור על בני ישראל כל היום וכל הלילה]

אל תחרש אל.

קְרִית מְשׁוֹשֶׁךְ בְּנֶה²⁷ / גְּעַר חֵית קִנָּה²⁸ / שְׁנִית עֶמְדָּה תִּקְנָה. [בנה את ירושלים שהיא עיר

- איזה מהאבות הוא מזהה את בני"י? מיעקב, שנאמר (תהלים קלה, ד) כי יעקב בחר לו י-ה ישראל, ואומר (דברים לב, ט) כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. אין חבל אלא גורל שנאמר (תהלים טז, ו) חבלים נפלו לי בנעימים!
- 23 במדרש תנחומא (וילך ב) על הפסוק (ישעיה ה, א) 'כרם היה לידידי בקרן בן שמן' מפרש 'כרם זו ישראל שנאמר (שם כז, ב) כרם חמר ענו לה'.
- 24 מלשון לזרז ולהאיץ, ומובנו שהקב"ה יזרז את בני"י לקראת הישועה שהקב"ה יביא להם. ומצאנו שורש מהר במובן הזה כמו 'מהרו את המן' (אסתר ה, ה), 'מהרה מיכיהו בן ימלה' (מ"א כב, ט).
- 25 בפסיקתא דר"כ (כא, ד) 'ר' הושעיה בשם ר' אפס [אומר] עתידה ירושלם לעשות קסילפנס (פנס ואבוקה העומדת על נס גבוה) לאומות העולם והם מהלכין לאורה, ומה טעם? (ישעיה ס, ג) והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך' וכו'. ולהלן (פסיקתא כא, ה) 'ר' שמואל בר נחמן [אומר] לפי שבעולם הזה מהלכין לאור החמה ביום ולאור הלבנה בלילה, אבל לעתיד לבוא אינן עומדין להלוד לא לאור החמה ביום ולא לאור הלבנה בלילה. ומה טעם? (ישעיה ס, ט) לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנוגה הירח לא יאיר לך, לאור מי מהלכין? לאורו של הקב"ה, הד"ה דכתיב (שם) והיה לך ה' לאור עולם'.
- 26 במדרש (שמו"ר יח, ה) 'אמר ר' נחמיה בא וראה אהבתו של הקב"ה על ישראל, שהרי מלאכי השרת שהן גבורי כח עושי דברו עשאן הקדוש ב"ה שומרין לישראל, ומי הם מיכאל וגבריאל, שנאמר (ישעיה סב, ו) על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים, וסיפיה דקרא כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו'.
- 27 על הפסוק (תהלים מח, ג) 'פה נוף משוש כל הארץ קרית מלך רב' נמצאים כמה מדרשים דומים המדברים ביופיה וחשיבותה של ירושלים, עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, וצירפנים כדי למלאות החרבה: בפסיקתא רבתי (מא) 'א"ר יוחנן אף כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים וחשבונותיהם היו יוצאים ועושים חוץ לירושלים תחת אותה הכיפה מחוץ לעיר [ובשמו"ר (נב, ה) מוסיף שלא יחשב (חשבונות עסקיו) בירושלים ויצר לפי שנקראת משוש כל הארץ], והיו אוכלים ושותים ושמים בתוך העיר. ובשמו"ר מוסיף וכל השבח הזה למה? שהיא קרית מלך רב. ומשחרבה [ירושלים] ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ וכו', וכשיבנה הקב"ה את ירושלים הוא מחזיר לתוכה את כל השמחה, שנאמר (ישעיה נא, ג) כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה' ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה'. וכן בקרובה של יום שני של ר"ה יסד ר' שמעון 'קרית משוש היכל ואולם / מזבח ישיב וכלי שרת כולם'.
- 28 מפרש במדרש (שמו"ר לה, ה) 'שכל האומות מביאות דורון למלך המשיח ומקבלין מהם, ואח"כ מלכות אדום נושאת ק"ו בעצמה ואומרת ומה הללו שאינן אחיהם קבלו מהם אנו על אחת כמה וכמה, ואף היא מבקשת להביא דורון למלך המשיח, ואומר לו הקב"ה [למשיח] (תהלים סח, לא) גער חית קנה וכו', געור חיה הדרה בין הקנים שנאמר (שם פ, יד) יכרסמנה חזיר מיער, ופרש"י (פסחים קיח, ב) דחזיר ביער זו אדום שכתוב בה (דניאל ז, ז) ז

שמחתך / קלל את אדום שנמשלה לחיה הגדלה בביצות (חזיר בר) / וקנה את בני"י שנית וגאלם מיד האומות]

רַבָּה כָּחֹל צְבָאִיהָ²⁹ / וְקִיָּם חֲזוֹן נְבִיאָיָהּ / חֶפֶת כְּבוֹד בְּמִקְרָאִיהָ³⁰. [ברך את צבאות ישראל שיהיו רבים כחול אשר על שפת הים / וקיים את נבואת ישעיהו / שהקב"ה יעמיד חופת כבוד בירושלים לכל צדיק וצדיק שנמצא בה]

אֶל תִּחְרַשׁ אֵל.

שִׁית פְּאָרָה כְּחַתָּן³¹ / לְהוֹשִׁיבָה בְּנוֹה אֵיתָן / בְּרַבּוּי מַהֵר וּמְתָן³². [הלבש לבני ישראל בגדי פאר כחתן / כונן ובסס את בני ישראל במשכן בטוח וחזק / והאומות יביאו לבני ישראל דורונות ומתנות]

תָּשִׁיב מְלוּכָה לְבַעֲלֶיהָ³³ / צַלְדָּ תִפְרֹשׁ עֲלֶיהָ / וְכַפְלָה תַעֲדָה כְּלֶיהָ³⁴. [החזר את המלכות לבני ישראל / ותגן על בני ישראל בצל כנפידך / ואז בני ישראל ילבשו בגדי פאר כמו כלה]

אכלה ומדקה ושאר ארצות רפסה [אוכלת ומכרסמת והיתר רומסת ברגליה] זה דרכו של חזיר. ועיין רבנו בחיי על בראשית לו, לט.

29 רבה כחול צבאיה יסד כחול עפ"י המדרש (במ"ר ב, יג) בעוה"ז [בני ישראל] משולים כעפר [שהוא בזוי כמ"ש (מ"ב יג, ז) כי אבדם מלך ארם וישימם כעפר לדוש] לימות המשיח הם משולים לחול הים [כמ"ש (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל כחול הים] מה דרכו של חול מקהה שיניו [של אדם האוכל אותו] כך ישראל לימות המשיח מכלין כל האומות שנאמר (במדבר כד, יט) וירד מיעקב והאביד שריד מעיר, וכתוב (יחזקאל כה, יד) ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל.

30 מקורו בגמרא (ב"ב עה, א) אמר רבה א"ר יוחנן: עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק, שנאמר (ישעיהו ד, ה) וברא ה' על כל מכוון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה, מלמד שכל אחד ואחד עושה לו הקדוש ברוך הוא חופה לפי כבודו וכו'. מאי ועל מקראיה? אמר רבה א"ר יוחנן: לא כירושלים של עולם הזה ירושלים של עולם הבא, ירושלים של עולם הזה כל הרוצה לעלות עולה, של עולם הבא אין עולין אלא המזומנין לה' (והם הצדיקים, ולהם הקב"ה עושה חופות).

31 במדרש (פסיקתא דר"כ שוש אשיש נ"ב) 'הלבוש שעתיד [הקב"ה] להלביש למשיח יהיה הולך ומבהיק מסוף העולם ועד סופו, שנאמר (ישעיה סא, ז) כחתן יכהן פאר, וישראל משתמשים לאורו ואומרים אשרי שעה שמשח נברא' וכו'.

32 כל המלכים והאומות (חוץ מאדום) יביאו מתנות למלך המשיח, כבמדרש (שמו"ר לה, ה) 'וכן אתה מוצא לעתיד לבוא שכל האומות עתידין להביא דורון למלך המשיח, ומצרים מביאה תחלה וכסבור שלא לקבל מהם ואומר לו הקב"ה אכסניא נעשו לבני במצרים שנאמר (תהלים סח, לב) יאתיו חשמנים מני מצרים כוש תריץ ידיו לאלהים, מיד מקבל מהן. נשאה כוש קל וחומר: ומה מצרים ששעבדו בהן קבל מהם, אנו שלא נשתעבדו בהן על אחת כמה וכמה! מיד (שם) כוש תריץ ידיו לאלהים. מיד כל המלכיות שומעות והן מביאות שנאמר (שם, לג) ממלכות הארץ שירו לאלהים. אך המשיח לא יקבל את המתנה מאדום כנ"ל הע' 28.

33 באגדת אסתר (א, ב בסוה"ד) ד"א על כסא מלכותו זה כסא שלמה שישב עליו ודן את ישראל, כענין שנאמר (דה"א כט, כג) וישב שלמה על כסא ה' למלך תחת דוד אביו ויצלח וישמעו אליו כל ישראל. בא שישך מלך מצרים ונטלו מירושלים והביאו למצרים, בא מלך

אל תִּחַרְשׁ אֵל.

שְׁלַח מַעֲמֶד פְּדוּת / וְנָשִׂיר שִׁיר יְדִידוּת / כָּאִזּוֹ בְּצִאתִי מֵעֲבֹדוֹת. [שחרר אותנו מהגלות / ואז נשיר לך שיר אהבה / כמו ששרנו לך כשיצאנו משעבוד מצרים]
בְּיָם רַעֲיָתְךָ בְּגִזּוֹת / יִצְאָה חִפְשֵׁי בְּעֲלִיזוֹת / קְדוֹשׁ שְׂבָחוֹךָ עַל זֹאת. [כאשר בני ישראל עברו את הים / יצאנו לחופש ממצרים בשמחה גדולה / ואז שבחנו לך על הנסים הגדולים שעשית לנו כשהוצאתנו ממצרים]

אל תִּחַרְשׁ אֵל.

כוש ונטלו ממצרים וחזר והביאו לירושלים, עלה נבוכדנצר ונטלו מירושלים והביאו לבבל וישב עליו שבעים שנה שהיה הבית חרב, באה מלכות מדי וישבה עליו שתים וחמשים שנה, באה מלכות יון ונטלתו וכשבקשה לישב עליו נשברה רגל אחת מרגליו של כסא ולא ישבה עליו, ושלחה והביאה אומנין מאלכסנדריא ולא יכלו לתקנה, ונשארה שבורה ומונחת עד עכשיו. וכשיגיע הקץ יבוא משיח בן דוד ויתקנה' וישב עליו, ואין מלכות פוסקת לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר (ישעיהו טז, ה) והוכן בחדס כסא וישב עליו באמת. ונ"ל דלכך נקרא כסא מלך ישראל בשם כסא ה' שכשם שברור שה' הוא מלך כל העולם ולו יאתה מלוכה כן ברור שמלך ישראל הוא המלך הנישא והמכובד בעולם. (והרמב"ן (דברים יז, ט) פירש מה שפירש ע"ד הסוד).

34 לפי המדרש (ספרי ברכה טו) הפסוק מדבר על העדי שניטל מעם ישראל אחרי חטא העגל שילבשו אותו לעתיד לבוא: 'ואשר חרב גאותך (דברים לג, כט), אמר לו הקב"ה, משה עתיד אני ליתן להם לישראל אותו זיון שנוטל מהם בחורב, כענין שנאמר (שמות לג, ו) ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב, בשבועה נשבעתי שעתיד אני להחזירו להם, כענין שנאמר (ישעי' מט, יח) חי אני נאם ה' כי כולם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה'.

אִם שָׁכַחְנוּ שֵׁם אֱלֹהֵינוּ וְנִפְרַשׁ כְּפִינוּ לְאֵל זָר: הֲלֹא אֱלֹקִים יַחְקֵר זֹאת כִּי הוּא יִדַּע תַּעֲלָמוֹת
לְבָב: כִּי עֲלִידָה הֲרִגְנוּ כָּל הַיּוֹם נִחַשְׁבְּנוּ כְּצֹאן טְבֻחָה: (תהילים מד, כא-כג)
'אמר רבי חיינא בר אבא, אם יאמר לי אדם תן נפשך על קדושת שמו של הקדוש ברוך הוא אני נותן, ובלבד שיהרגוני מיד; אבל בדורו של שמד איני יכול לסבול. ומה היו עושים בדורו של שמד, היו מביאין כדוריות של ברזל ומלבנין אותם באש ונותנין אותם תחת שיחיהם ומשיאין נפשותם מהם, ומביאין קרומיות של קנים ונותנין אותם תחת ציפורניהם ומשיאין נפשותיהם מהם' (שיר"ה רבה ב, ז). הנה, כי גם בחפצים למסור נפשם על קידוש השם יקשה עליהם במיתת ייסורין קשים וארוכים... אם שכחנו אלוקינו בפירוש כפינו לאל זר – הלא אלקים יחקור זאת. ומה שלא מסרנו עצמנו למות, על זה אנו אומרים כי הוא יתברך יודע תעלומות לב. כי אילו עליך היינו נהרגים, שהיא הריגה כמו רגע, הנה כל היום היינו עושים ושמים, שהיינו מוסרים עצמנו להריגה כל היום בלי קפידא ולא היינו מרגישים, כי נחשבנו כצאן טבחה שהיו חותכים סימננו בסכין חריף ומתים מיד...
(פירוש ר"מ אלשיך, עיי"ש)